Стрілець ВОХРи, старий уже Петухов, прийшов цього разу не ввечері, як завжди приходив до медпункту на прийом, а невдовзі після ранкового розводу. Сів на збитого сяк-так руками таборового столяра-партача дзиґлика, зітхнув і здивовано розвів руки:

— Сам не розумію, Дмитровичу, що воно в мене сьогодні з животом.

— Пронос чи, навпаки, запретилось? — підказав я, щоб швидше збутись непередбаченого пацієнта й піти до стаціонару оглянути шістьох хворих в'язнів, але Петухов, чи, як звик я його звати, Порфирій Іванович, і не думав поспішати. Перш ніж відповісти на моє запитання, він подумав трохи й знов розвів руками:

— Сказати б, нічого такого й нема: і їм як належиться, й до вбиральні ходжу по потребі, ну тільки став примічати якусь пульсацію в животі...

— Бурчить, чи що? — спитав я, вкладаючи Порфирія Івановича на тапчан.

— Умгу, — відповів він кректячи й, не можучи відмовитись від нового слова, що так йому сподобалось, додав: — Пульсацію виробляє.

Я помацав оголений, трохи здутий живіт і переконався, що, крім легкого метеоризму, в мого постійного відвідувача з ВОХРи сьогодні нічого серйозного нема, а прийшов він просто "перевіритись", як це вже траплялося з ним. Мені хотілось виставити невчасного пацієнта з медпункту, але як ти це зробиш, коли я, ув'язнений лікпом, маю лікувати не тільки хворих зеків, а й стрільців ВОХРи, ба навіть звільняти їх від вартування в разі серйозної хвороби. До того ж Петухов таки справді часто нездужав. Йому нещодавно перейшло вже за п'ятдесят, він був добре підтоптаний, і, якби не війна, сидів би собі спокійно Порфирій Іванович у своєму глухому Ками-шлові десь на Уралі, але два

роки тому його мобілізовано й послано служити в таборову внутрішню охорону — ВОХРу, де він з бідою тягне своє службове тягло, нетерпляче дожидаючи недалекої вже перемоги, щоб повернутись до сім'ї у власний дерев'яний будиночок на околиці міста. І що ближче було до кінця служби, то більше й більше облягали його всякі старечі немощі: то ноги вночі судомить, то діймають ревматичні болі, то кашель не дає спокою. Але поза тим йому часто хотілося вирватись хоч на часинку із осоружної казарми, що видовжилась дерев'яним бараком одразу ж за високим парканом зони, й побалакати зі мною про те про се. Для нього я був не тільки "свій" лікпом, а ще й, як виявилось, знайомий. Рік тому мене, тоді старшого лікпома Тумнинської таборної лікарні, призначено супроводити етап безнадійно хворих до центральної лікарні в Совгавані. Це були сухотники й дистрофіки, що не піддавались лікуванню, а між ними й один психічно хворий, недавній чер-воноармієць, відомий усім Вася Бєдін. Ще зовсім недавно його частину везли на схід воювати з Японією. Вася понуро дивився через одчинені двері товарного вагона на густу тутешню тайгу, де хирляві модрини й ялиці росли одна при одній і, намагаючись вихопитись із тої тісноти, виганялись тонкими стовбурами високо вгору. "І оце треба буде воювати за цей нікудишній ліс, що з його дерева ні хати не збудувати, ні навіть ложки зробити? Та віддали б його японцям — на чорта нам такий!" За ці необережні слова Васю знято з ешелону, й незабаром військовий трибунал одважив Васі Бєдіну десять років за контрреволюційну агітацію.

Певно, у Васі Бєдіна були природжені нахили до психічного захворювання, принаймні про це свідчили низький лоб, брови, що зрослись на переніссі, й близько, як у мавпи, посаджені очі, і несподіваний для Васі суворий вирок став останньою краплею, що перелилась через вінця, — Вася одбіг розуму.

З табору він попав до Тумнинської таборової лікарні, де, за браком психіатричного відділу, перебував у терапевтичному корпусі.

Тихий і майже непомітний, Вася об'являвся тільки, коли давали їсти, й завжди вимагав добавки баланди. Якщо йому відмовляли, він

вигукував на всю палату: "Александр Невский, явись ко мне со штыком!", але вже в кінці фрази видихався й заспокоювався. Він байдуже пив бромистий калій і ковтав заспокійливі пігулки, що йому давали лікпоми, а коли робили йому ін'єкції, Вася голосно реготав, ніби його лоскотали.

Певна річ, Васю відправили на етап разом з невиліковними хворими, щоб помістити в Совгавані в психіатричну лікарню.

Чи то зміна обстановки й рух поїзда вплинули на Васю, чи хвороба почала загострюватись, але він так активізувався, що я мусив залишитись біля нього, боячись, щоб Вася чогось не накоїв без мене.

Тоді як інші хворі, що ледве доплентались із лікарні до вагонів, тихо лежали покотом на нарах, Вася ніяк не хотів лягати на вказане йому місце й, розташувавшись біля залізної грубки посередині вагона, взяв на себе обов'язки опалювача. Хоч була вже середина березня, але надворі добре підмерзало, й нас удосталь забезпечили нарізаними дровами, які Вася — полінце за полінцем — весело кидав у грубку. Та якби ж то тільки цим і обмежилась Васина активізація, а то ні сіло ні впало він почав без усякої передмови виспівувати такі частівки, що слухати їх була чиста мука першій-ліпшій радянській людині. Кине полінце в грубку й, удаючи руками, ніби акомпанує собі на балалайці, задріботить голосно на весь вагон:

При царе, при Николашке,

Ели белые калашки,

А теперь — новый режим:

Все голодные лежим...

Тирім-ті-ті, тирім-ті-ті...

Ніякі мої умовляння — лягти й відпочити — не діяли на Васю. Він ніби й не чув їх, а після короткої паузи з тирімгітіканням під балалайку, ні на кого не дивлячись, виспівував далі свій черговий номер...

Чутка про Васин дивертисмент швидко передалась по всьому ешелону, й у нашому вагоні стали збиратись вільні від варти конвоїри. На одній зупинці вліз до вагона й сам начальник конвою. Послухавши похмуро одну Васину частівку, він суворо звернувся до мене:

— Чому не вкладете його й не припините це неподобство?!

— Психічно хворий перебуває у збудженому стані. Застосувати силу до нього — це значить викликати ще гіршу реакцію, — спокійно відповів я, й начальник конвою, ще раз сердито глянувши на Васю, що не звертав на нього ніякої уваги, трохи подумав і вирішив, мабуть, що мати діло з психами — не належить до його компетенції. Невдоволено мотнув головою й вискочив з вагона на ближчій зупинці.

Зате конвоїри мовчки сиділи на покладеній біля дверей дошці й уважно слухали. Вася й на них не звертав ніякої уваги, а преспокійно співав собі далі. Частівок у Васі виявилось безліч, і він витягав їх одну за одною з потаємних закамарків пам'яті. Коли ж увесь запас вичерпувався, Вася прокручував усю програму наново.

Конвоїри, прослухавши раз різкуватий Васин тенорок, поволі втрачали цікавість до його частівок: спів людини несповна розуму — однаково, що маячня хворого під час високої температури, й один за одним виходили на зупинках із вагона. Тільки один старий конвоїр лишався й, прослухавши кілька разів одне й те ж, слухав уважно далі, наче сподівався, що Вася утне ще щось нове.

Це й був Порфирій Іванович Пєтухов, котрий тільки тоді, коли сам Вася видохся й ліг нарешті на нари, підвівся й тихо промовив:

— Ну й артист!..

І важко було дібрати — чи то прозвучала в його голосі іронія, чи прихований захват людини, що вперше в житті почула нечуване.

Коли на літній період мене послано на сільгоспко-лону пильнувати сезонних пошестей, де служив на той час у ВОХРі й Пєтухов, Порфирій Іванович одразу впізнав мене й пригадав частівки Васі Бєдіна:

— Таке кіно хіба що тільки тут почуєш. Спробував би хто на волі таке заспівати — одразу б його за шкіру й у конверт!

— Він же божевільний — що з нього візьмеш, — сказав я.

— Божевільний-то божевільний, а співає... — Порфи-рій Іванович не доказав своєї думки. — Ну, звісно, голого не обдереш. — І знову прозвучало в його словах тодішнє потайне захоплення: — Що не кажіть, а цікавий співак!..

З того часу Порфирій Іванович унадився до медпункту. Він приходив на кінець прийому й, якщо не треба було нести до командира взводу мою довідку про звільнення від вартування, лишався ще посидіти й у розмові зі мною розраяти душу. Ми були з ним майже однолітки, а те, що він стрілець ВОХРи, тоді як я — в'язень, не бентежило Пор-фирія Івановича. До того ж мені лишався рік до кінця строку, я був розконвойований, мав перепустку ходити за зоною, не кажучи про те, що від того, чи я дам звільнення від вартування через хворобу, залежало — спатиме мирно Порфирій Іванович у тепло натопленій казармі чи буде мерзнути на вишці зі своїми недугами й болями.

В'язні вважали за щастя попасти на сільгоспколону хоч на короткий літній сезон. Це не лісоповал, де, пиляючи, обрубуючи, а потім, замість коней, тягнучи на собі важкі стовбури дерев, треба було напружуватись з останніх сил, — прополювання картоплі й турнепсу, поливання в

парниках редиски й огірків, посаджених для начальства, — діло не важке, норми тут нема, а головне, коли вистигне городина, можна збільшити свій раціон харчування й нишком поласувати свіжим огірком чи редискою. На такій роботі, хоч увесь строк відбувай, не стомишся!

Але якою ж бридкою видавалась ця навколишня дійсність Порфирієві Івановичу! Чи ж йому, поважній людині в літах, плентатись з гвинтівкою за плечем, конвоюючи ув'язнених дівчат і молодиць, за два кілометри на картопляні ділянки, а там стояти "попкою", як дурний, ніби пильнуючи, щоб ув'язнені не розбіглись! Та й хто тут побіжить? Куди? По що? завезли людей аж на край світу: десь кілометрів за сорок — море, а далі — Японія. Отой божевільний співак, Вася Бєдін, та й то, мабуть, відціля нікуди б не побіг!..

І думки Порфирія Івановича линули назад, у Ками-шлов, до сім'ї, де так потрібні були б тепер його присутність і нагляд. Там лишились запрацьована жінка й троє дітей. За старшого сина Івана йому немає клопоту: працює на залізниці, одружився й живе в жінки біля вокзалу. Нема особливої журби й з найменшою, дочкою Катериною: їй тільки одинадцять років і ходить вона до школи. А от за середульшу, Маруську, болить душа Порфирія Івановича. їй минуло сімнадцять років, саме закінчила школу, коли його взято до війська.

— Самі розумієте, Дмитровичу, яка це небезпечна пора в дівчат, — казав він мені, важко зітхаючи. — Саме об цій порі дівчата казяться. Не допильнуй, не доглянь — зірветься з вуздечки, й тоді, вважай, пропала... Я й тут, хоч мені й жаль їх, часом нагримаю на дівчат, коли почнуть дуріти на картоплі. Та це їм на користь, без цього не можна! А хто ж догляне, хто осмикне Маруську, як буде треба? Мати? Де їй, старій, пильнувати дочки! Уночі сторожує біля крамниці, а вдень — і на базар сходи, і страву звари, і полатай старе дрантя, та й поспати ж колись треба. Ні, тут без господаря діла не буде.

І Порфирій Іванович раз у раз бідкався мені долею своєї Маруськи. Як на те й листів з дому чомусь уже понад рік нема. Щоправда, пошта була

тут ще не налагоджена. Хоч і укладено вже рейки на колії нової залізниці Комсомольськ — Бухта Ваніно, але поштово-пасажирські поїзди ще не ходили, лиш привозили нею невеликі етапи в'язнів та на двох-трьох платформах підвозили пісок підсипати насип. Листи відправляли відціля й привозили сюди дуже рідко, коли когось у важливій справі посилали до Совгавані й той — де пішки, де на принагідній машині — діставався якось туди й назад.

— Чи вони там повимирали всі, чи подались кудись: два листи написав їм, а вони мовчать, мов заціпило їм! — скаржився часто Порфирій Іванович і неодмінно додавав: — Надивився я туг, у таборах, як молоденькі дівчата пішли по руках усяких паскудників, та й думаю про свою Маруську: чи довго ж там якомусь шелихвостові обдурити недотепу! Самі знаєте, які тепер хлопці!..

Хтозна-скільки просиджував би в мене за такими розмовами Порфирій Іванович, якби не думка про командира взводу, немолодого вже сержанта Бурду, що скоса дивився на ці часті відвідини стрільцем Пєтуховим медпункту. Сердитий Бурда якось прискочив до мене після чергового звільнення Порфирія Івановича:

— І що ви, лікпоме, цяцькаєтесь з цим Пєтуховим? Знову звільнили! А ким я його заміню на варті? У мене є теж свій графік, і ламати його раз у раз мені не випадає!

— Пєтухов хворий, температурить, — коротко відповів я.

— А коли хворий — куди мені накажете його класти? У стаціонар до зеків — не маю права, а в казармі нема кому його доглядати. Біда мені з вами! І побіг, дуже не-задоволений і вкрай заклопотаний.

У Бурди було справді багато клопоту, щоб іще морочитись з Порфирієм Івановичем, та Порфирій Іванович не зловживав його

терпцем і, поковтавши два дні саліцилку чи аспірин, брав свою гвинтівку й, кректячи, йшов на варту.

Не знати, чи довго б сьогодні скаржився він на "пульсацію" в животі, щоб потім перейти до своєї болючої теми про сім'ю, коли до медпункту вскочив захеканий Бурда.

— Пєтухов! Я тебе скрізь шукаю, а ти знову на медпункті прохолоджуєшся?! — І тоді до мене: — Невже й сьогодні, в такий ясний літній день, він занедужав?

Я підвівся, як належить в'язневі перед таборовим начальством, і офіційно промовив:

— Стрілець Пєтухов сьогодні здоровий.

— Нарешті! — аж усміхнувся Бурда. — Біжи, Пєтухов, у казарму по гвинтівку, й підемо на полустанок приймати новий етап. А вам, лікпоме, теж доведеться піти з нами, бо є наказ — без медицини не приймати етапи, щоб не завезли, бува, до нас якої холери.

Я сунув у кишеню термометр і пляшечку з амоніаковим спиртом, і через десять хвилин ми втрьох поспішали лугом до недалекого полустанка.

Ранковий туман, що ним завжди починається в Примор'ї літній день, давно розвіявся, з неба щедро сипало тепле червневе сонце, у вологій траві без угаву стрекотіла якась комашня, в придорожніх кущах щебетали пташки, від усього віяло миром і злагодою. Але кобура нагана на поясі Бурди й гвинтівка з багнетом за плечем Порфирія Івановича нагадували, що далеко ще в світі до тої ідилії і люди, як і перше, поділяються на вільних і поневолених, дужчих і скривджених.

Бурда боявся припізнитись і наддавав ходу, Порфирій Іванович намагався не відставати й ішов насуплений і невдоволений, що, замість вигріватись коло казарми на сонечку, він має конвоювати новий етап.

Прийшли ми завчасу. Десь за двадцять хвилин до полустанка, важко відсапуючись парою, підійшов паротяг з двома товарними вагонами. З гальмової площадки заднього вагона легко зіскочив молодий начальник етапу й весело звернувся до Бурди:

— Приймайте вісімдесят "проказниць". — І за хвилину додав: — Правда, є між ними й чотири контрички, але загалом дівчата — во! — і підняв угору великого пальця правиці.

Це означало, що етап складається з "указ-ниць", цебто засуджених недавнім указом за спізнення на роботу, — найспокійніший контингент в'язнів воєнного часу. Таких хоч самих пусти без конвою — прийдуть у зону. Інша річ "контрички", цебто вороги народу. їх треба добре пильнувати, але відсоток їх у сільгоспколоні, де легка робота, невеликий, і особливої мороки з ними не передбачається.

Ув'язнених жінок висадили з вагонів і виладнали в дві шеренги перед начальником етапу й Бурдою.

Після переклику, коли кожна з ув'язнених озивалася й начальник етапу передав Бурді формуляр за формуляром, лишалося ще оглянути новоприбулих, що я швидко зробив, запитуючи, чи нема хворих. Які там хворі, коли не тільки в дівчат, а й у літніх жінок були веселі бадьорі обличчя, наче вони приїхали не на нову примусову працю, а на таборовий курорт. Видимо, чутки про переваги сільгоспколонии дійшли й до них, і вони нетерпляче чекали, коли закінчаться формальності передачі й прийому і їх поведуть в обітовану землю сільгоспколонии.

Порфирій Іванович понуро стояв осторонь і терпляче дожидав, коли Бурда накаже йому вести жіночий етап у нашу колону. Він не

прислухався до прізвищ ув'язнених, що їх вигукував начальник етапу: його діло не прізвища, а кількість конвойованих — скільки прийняв, стільки й здай. Він не звернув уваги, що в якоїсь етапованої таке ж прізвище, як і в нього, — Пєтухова: чи ж мало Пєтухових розкидано по неосяжних просторах Росії! Трохи тільки менше, ніж Іванових, Петрових та Сидорових. Порфирій Іванович не помітив навіть, що, коли Бурда, притискаючи долонями до грудей перебрані формуляри, сказав: "Ми складемо тут акт, а ти, Петухов, веди етап до колони, — якесь дівча перейшло з другого шерега в перший і уп'ялось у нього очима. Він зняв з плеча гвинтівку, напустив на обличчя сердитого виразу й суворо проказав завчену фразу:

— Крок управо, крок уліво вважається за втечу, конвой застосовує зброю! — і, передихнувши та намагаючись не зменшувати офіційно-суворого тону, скомандував: — Напра-аво! Ходом руш!

Ув'язнені всміхнулись, почувши знайоме попередження конвоїра, пругко повернулись праворуч і задріботіли ногами по насадженій дорозі, в кінці якої видно вдалині таборову вишку.

Порфирій Іванович одміряв оком належні п'ять кроків дистанції між собою і останньою парою і, почепивши на плече ремінь гвинтівки, подався за етапом, зберігаючи й далі на обличчі відчужено-похмурий вираз. Часом він покрикував на передніх, щоб не поспішали, й підганяв задніх, боячись порушити відстань між собою і в'язнями, наче від цієї відстані залежала і його власна доля, і доля етапованих жінок.

Я йшов узбіччям дороги, мов стороння людина, що не належала ні до конвою, ні до в'язнів, і здалека поглядав на обличчя прибулих — чи нема кого раптом з України.

Мою увагу привернуло дівча, що, міняючись місцями, перебігало від пари до пари назад, увесь час оглядаючись на конвоїра.

Дивна забаганка, подумав я, — сунутись назад, коли всі поспішають вперед, де їх чекає лазня, їжа, відпочинок після етапу й нові люди. Але яке мені до того діло! Я не зобов'язаний пильнувати ладу й допомагати конвоєві, до того ж я такий самий в'язень, як і ці жінки та дівчата.

Тим часом дівча опинилось у задній парі й увесь час оглядалось на старого конвоїра. Воно спіткнулось і мало не впало, привернувши нарешті на себе увагу й Порфирія Івановича.

— Ти що, дівко, крутишся, наче тобі хто мило в зад встромив! Ану підтягнись!

Він навіть зняв з плеча рушницю, щоб налякати порушницю ладу, бо вже засвоїв на службі, що зекам спуску не давай, а то сядуть на голову. З ними — що суворіше, то ліпше!

Але дівча не злякалось. Ідучи тепер задом наперед, воно широко розплющеними очима дивилось на конвоїра й щось шепотіло, ворушачи губами.

— Та ти чого вилупила на мене баньки? Ану обернись і йди як належиться! — гримнув спересердя Порфирій Іванович.

— А як мені на вас не дивитись, коли ви мій тато...

— Та ти що — зовсім з глузду з'їхала, що мелеш чортзна-що?! — гаркнув був Порфирій Іванович, але щось здригнулося в ньому, й він став пильно вдивлятись у зухвалу дівчину.

А тим часом дівча казало далі:

— Ви мій тато, а я ваша дочка Маруся. А звати вас Порфирій Іванович, а мою маму — Ольга Семенівна. І жили ми в Камишлові, там і брат старший Ваня, і молодша сестричка Катя...

Порфирій Іванович аж став, вражений.

— Цебто як же так? — шепотів він, усе ще не ймучи віри ні своїм вухам, ні очам.

— А дуже просто: спізнилась на роботу на двадцять хвилин, бо мама захворіла, от і дали три роки, — потупила дівчина очі, але в голосі її не чулось виправдувального тону.

Порфирій Іванович закліпав повіками, ніби йому запорошило очі, й, важко ступаючи, підійшов ближче й у постаті та очах сформованої вже дівчини став упізнавати підлітка Маруську.

— Так ти, ти — Маруся? Моя дочка?

Дівчина кинулась до батька й припала до його грудей. Порфирій Іванович схопив її скроні, наче хотів остаточно переконатись, і, вдивляючись у дівочі очі, з яких рясно лилися сльози, шепотів:

— Дочечко! Марусько!.. — Але далі говорити не міг, бо сльози бризнули і з його очей.

Сцена була така зворушлива, що не тільки дехто з дівчат став схлипувати, а й я відчув, як мені щипає очі й якийсь клубок підкочується до горла. Колона ув'язнених, що одійшла була на кілька кроків уперед, спинилась, з передніх пар подались назад роздивитись, що сталось у хвості колони, ряди змішались і принишкли.

А серед дороги стояли, обійнявшись, старий конвоїр і розпатлане дівча і плакали — чи то сльози радості, чи смутку...

Сержант Бурда, закінчивши формальності з прийомом етапу, поспішав нас наздогнати, але той безлад серед етапованих, який він помітив ще здаля, а головне, незрозумілі й категорично заборонені

обійми конвоїра з якоюсь зека, змусили його побігти й ще здалека кричати:

— Що за бардак?! Пєтухов, ти здурів, чи що?

Але ні етаповані, з-поміж яких дехто втирав на очах сльози, ні Порфирій Іванович з своєю Маруською немовби й не чули тих обурених криків. Набігши до конвоїра, Бурда зовсім визвірився:

— Під трибунал віддам! Усі по місцях! Зараз же мені!.. Порфирій Іванович, не випускаючи з обіймів Маруськи, сипло промовив:

— Сам бачиш, товаришу сержанте: рідну дочку під гвинтівкою в зону веду. Як це накажеш мені розуміти?

Бурда замовк, незрозуміло дивлячись на конвоїра й маленьку зека, потім, наче спам'ятавшись, схопив притьмом папку й став швидко гортати формуляри, поки не натрапив на прізвище "Пєтухова Марія Порфирівна". Тоді, враз збагнувши винятковість становища, зовсім лагідно, наче його підмінили, сказав:

— Добре, добре! Давай, Пєтухов, гвинтівку, я поведу їх, а ти йди з дочкою позаду. — І вже зовсім ласкаво до етапованих: — Розберіться, дівчатка, по двоє і помаленьку тюпайте. У нас вам буде добре: свіжа картопелька ось-ось поспіє, а там турнепс усякий... Тюпайте, тюпайте...

Колона виладналась і тихо рушила. За нею, накинувши на плече ремінь рушниці й не додержуючись належної дистанції, пішов і Бурда. Він не гримав ні на кого, не робив навіть зауважень, а лиш зрідка, приязно, мов до дітей, що їх привезли до піонерського табору, підбадьорював:

— Тут вам буде дуже добре, дівчатка; тюпайте, тюпайте!

Далеко позаду, забувши про сержанта, етап і свої обов'язки, йшов, обіймаючи дочку, Порфирій Іванович, і вони тихо розмовляли про своє.

Того ж дня ввечері Порфирій Іванович прийшов до мене після прийому на медпункт. Він уже очумався від несподіваної зустрічі з дочкою і був вельми вдоволений, що Бурда дозволив їй раз на тиждень приходити в казарму на дві години до батька, але його турбувала дальша доля Маруськи.

— Зроби ласку, Дмитровичу, заваж на моє прохання, бо вже більше не проситиму в тебе нічого — ні звільнення, ні ліків, от тільки це прошу: візьми мою Маруську до себе — чи хвоєваркою, чи санітаркою, аби лиш вона була під твоїм наглядом. Ти чоловік самостійний (він сказав це слово в розумінні поважний, статечний) і не дозволиш з нею ніяких балощів, а в зоні є ж і бригада трактористів, а там, запримітив я, і блатярі трапляються. Чи довго ж до біди, якщо Маруську пошлють на картоплю або турнепс! А як ще дізнаються, що це дочка "лягавого", — пропала тоді дівка!..

Я виклопотав у начальника сільгоспколонии собі Марусю, бо попередня хвоєварка ставилась байдуже до своїх обов'язків і замість настою з ялиці робила густе вариво, огидне на смак і без вітаміну "С". Маруся пильно додержувалась усіх моїх вказівок і до пізньої осені частувала перед обідом у їдальні в'язнів справжнім настоєм ялиці. Вона охоче допомагала санітарці мити в амбулаторії та стаціонарі підлоги й приносити хворим їжу. Була роботяща, привітна й з усього було видно, що однорічне перебування в таборах ще не встигло накласти на неї печаті фізичного й морального розтління. У вільний від роботи час вона радо оповідала мені про свою сім'ю й той далекий Камишлов на Уралі, відкіля вперше поїхала в світи після судового вироку. Чомусь тільки про свого батька уникала говорити, лиш раз у неї прохопилось:

— У Камишлові й тато наш був зовсім не такий; взагалі в Камишлові всі люди дуже добрі та й сам Камишлов — такий гарний, що кращого за нього, мабуть, немає міста на світі.